
Az emberiség elleni bűncselekmények*

SÁNTHA FERENC**

I. Bevezetés

Az emberiség elleni bűncselekmények (*crimes against humanity*)¹ kifejezés – szemben pl. a háborús bűncselekmények koncepciójával – a nemzetközi (büntető)jog viszonylag új kategóriája. Mindez nem jelenti azt, hogy – a mai fogalmaink szerinti – emberiség elleni bűncselekmények miatt történő felelősségre vonásra ne találjunk korai példát. A *Hagenbach*-ügy (1474) tényállása szerint *Peter von Hagenbach* mint a burgundiai Breisach város kormányzója rémuralmat vezetett be a városban, katonái a lakosok sérelmére emberölést, nemi erőszakot követtek el. Amikor az Ausztria, Franciaország, Bern és a rajnai városok alkotta koalíciós hadsereg elfoglalta Breisach városát és a kormányzót foglyul ejtették, egy 28 tagú – több nemzet képviselőiből álló – törvényszéket állítottak fel. Hagenbachot „az emberi és isteni törvények megsértésével” vádolták, és halálra ítélték.²

* E tanulmány a „Nemzetközi büntetőjog, nemzetközi büntető igazságszolgáltatás” című, 2060005 OTKA K63795 számú OTKA pályázat keretei között és támogatásával született. A szerző köszönetet mond a tanulmány lektorainak az építő jellegű javaslatokért és pontosításokért, Dr. M. Nyitrai Péternek pedig segítő észrevételeiért.

** Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék, egyetemi docens

¹ A hazai szakirodalomban megoszlanak a vélemények a bűncselekmény elnevezésének helyes magyar fordítása tekintetében. Az 'emberiség elleni bűncselekmények' kifejezés mellett érvként hozható fel, hogy ez adja vissza e deliktumok igazi súlyát, mivel szinte minden bűncselekmény sérti valamilyen mértékben az emberiség követelményét, de az emberiség egészét csak néhány különösen súlyos cselekmény háborítja fel. Részünkről viszont ahhoz a véleményhez csatlakozunk, amely szerint a '*crimes against humanity*' helyes magyar megfelelője az 'emberiség elleni bűncselekmények' terminológia. Az 'emberiség elleni bűncselekmények' (un. nemzetközi jogi bűncselekmények) egyfajta gyűjtőfogalomként magában foglalja az agresszió büntetést, a háborús bűncselekményeket, az emberiség elleni bűncselekményeket és a népiirtás büntetést. E bűncselekmények – kisebb-nagyobb mértékben - az emberi nem, az emberiség ellen irányulnak. Igaz, hogy valamilyen mértékben mindegyik sérti az emberiség követelményét is, ám az emberiség mint *jellegzetes vagy elsődleges jogi tárgy* az 'emberiség elleni bűncselekményeknél' jelenik meg. A kérdéstről lásd M. Nyitrai Péter: *Nemzetközi és európai büntetőjog*, Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 187-188. o. Ezen túlmenően a Nemzetközi Jogi Bizottság 1996. évi tervezete az emberiség békeje és biztonsága elleni bűncselekményekről (Draft Code of Crimes against the Peace and Security of *Mankind* (kiemelés: S.F.) szintén e deliktumok egyikeként szabályozza a '*crimes against humanity*' elnevezésű bűncselekményt, amelyet helytelen lenne – ismét – emberiség elleni bűncselekménynek fordítani.

² Az eset további érdekessége, hogy a vádlott a későbbi korokban oly jól ismert előjárói parancsra hivatkozott, amely szerint ő köteles volt a burgundiai herceg parancsait végrehajtani – eredménytelenül.

Másrészt az emberiség gondolata sokkal korábban megjelent a nemzetközi jogban, mint az emberiség fogalmában megtestesülő értékeket sértő bűncselekmény normatív fogalma, mivel már a nemzetközi jog fejlődésének korai szakaszában gyakran utaltak az „emberiség alapvető követelményére”, mint az államok magatartását – ideális esetben – vezérlő értékek egyikére. Így a görögországi váltság kapcsán az Egyesült Királyság, Franciaország és Oroszország által aláírt londoni szerződés (1827)³ az „emberiség érzületére” (*sentiments of humanity*) hivatkozott, majd a pétervári nyilatkozat (1868) minősíti a humanitás törvényeivel ellentétesnek a 400 grammnál kisebb súlyú robbanólövedékek használatát.⁴ Később a híres *Martens*-klauzula – kiegészítve a hadviselés már létező szabályait – a „humanitás törvényeinek” betartására szólít fel.⁵

Az 'emberiség elleni bűncselekmények' terminológiával az I. világháború folyamán a szövetséges hatalmak által 1915-ben kiadott közös Nyilatkozatban találkozzunk először, amelyben a törökök által az örmény lakosság sérelmére elkövetett mészárlások miatt kilátásba helyezték a török kormány tagjainak és más felelős személyeknek a megbüntetését. A háborút követő békekonferencián felállítottak egy bizottságot, amely a háború kirobantásáért felelős személyek megbüntetésének a lehetőségét vizsgálta (az eljárásokat belső bíróságok vagy egy nemzetközi „Főtörvényszék” előtt folytatták volna le), a felelősségre vonás alapját a háborút lezáró békeszerződések képezték. A szerződésekbe bekerültek az un. Büntető rendelkezések, amelyek előírták „a háború törvényeivel és szokásaival ellenkező cselekmények” elkövetésével vádolt személyek megbüntetését, de már nem tettek említést az emberiség elleni bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonásáról.⁶ Hasonlóképpen nem került sor az örmény népirtás elkövetőinek megbüntetésére sem.

A II. világháborút követően azonban már mind a nürnbergi, mind a tokiói törvényszék alapokmánya tartalmazta az emberiség elleni bűncselekmények tényállását, és számos vádlottat ítélték el e deliktumok miatt. Hasonlóképpen az un. nürnbergi utóperekben, (illetve a háborús bűnösökkel szemben egyéb helyszíneken lefolytatott eljárásokban), majd a későbbi évtizedekben a különböző nemzeti bíróságok előtt több alkalommal született emberiség elleni bűncselekmények miatt bűnösséget megállapító ítéletben. A század utolsó éveiben a jugoszláv háború so-

Lásd pl. Kovács Tamás: A nemzetközi büntetőbíráskodás fejlődése a XX. század első felében, in: *Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai*, 2/1, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002. 378. o.

³ <http://www.arts.yorku.ca/hist/tgallant/documents/1827treatyoflondon.pdf>

⁴ A nyilatkozatot lásd az ICRC (A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága) honlapján (www.icrc.org)

⁵ A *Martens*-klauzula elsőként az 1899. évi II. hágai egyezmény preambulumban is: „Addig is tehát, míg a háború törvényeiről kimerítőbb Törvénykönyv lesz alkotható, a magas szerződő Felek helyénvalónak tartják megállapítani, hogy azokban az esetekben, amelyekről az ezúttal elfogadott Szabályzat nem rendelkezik, a lakosság és a hadviselők azoknak a nemzetközi jogi elveknek oltalma és uralma alatt maradnak, amelyek a civilizált nemzetek között megállapított szokásokból, a *humanitás törvényeiből* (kiemelés: S.F.) és a közlelkiismeret követelményeiből folynak.” Lásd az 1913. évi XLIII. törvényt.

⁶ Az emberiség törvényeire történő hivatkozás az USA nyomására maradt ki a szerződésekben: túlságosan bizonytalan fogalomnak tekintették, amely a legalitás elvével ellentétben állónak látszott. Lásd Jaap van den Herik: *The Contribution of the Rwanda Tribunal to the Development of International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, 2005, 154. o.

rán elkövetett nemzetközi bűncselekmények, illetve a ruandai népirtás elkövetőinek felelősségre vonására létrehozott két ad hoc nemzetközi törvényszék (ICTY, illetve ICTR)⁷ gyakorlata – sajnálatosan – szintén meglehetősen gazdag e bűncselekményekkel kapcsolatos ügyekben, és a Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) joghatóságába tartozó bűncselekmények között is megtaláljuk az emberiség elleni bűncselekményeket.

Jelen tanulmány az emberiség elleni bűncselekmények szabályozásának történetét, illetve a bűncselekmény tényállási elemeit kívánja bemutatni, utóbbi kérdéskört elsősorban az ad hoc nemzetközi törvényszékek gyakorlata, illetve a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútuma alapján. Annak ellenére, hogy a hazai Btk. nem tartalmazza az emberiség elleni bűncselekmények tényállását, e deliktumokra vonatkozó szabályanyag – mint a nemzetközi jog általánosan elismert normái – a hazai (büntető)jog részét képezi. Remélhetőleg nem kerül sor arra, hogy magyar bíróság emberiség elleni bűncselekményekkel kapcsolatos ügyet tárgyaljon – noha ennek lehetőségét kizárni nem lehet -, mind a büntetőjog elméleti, mind pedig gyakorlati művelői számára hasznos lehet e deliktumok jellemzői vonásainak megismerése. Az emberiség elleni bűncselekmények fogalmi elemeinek bemutatását ezen túlmenően a nemzetközi bűncselekményekről szóló magyar törvény⁸ – optimista vélemények szerint a közeljövőben történő – kodifikációja is indokolja.

II. Az emberiség elleni bűncselekményekről általában

Amíg a háborús bűncselekmények alapvetően a hadviselés törvényeinek és szokásainak a megsértését kimerítő magatartásokat jelentenek, addig az emberiség elleni bűncselekmények a humanitás, az alapvető emberi értékek eltiprását, az emberi méltóság kiemelkedően súlyos megsértését valósítják meg. Az ICTY gyakorlata szerint az emberiség elleni bűncselekmények olyan súlyos, erőszakos cselekmények, amelyek az által okoznak sérelmet az emberi lényeknek, hogy azt támadják, ami számukra a legfontosabb: az életüket, a szabadságukat, a fizikai jólétüket, az egészségüket és méltóságukat. Olyan deliktumok, amelyek az egész nemzetközi közösséget és az emberiséget támadják.⁹ Az ICTR értelmezésében pedig „jellegüket és természetüket illetően embertelen cselekmények, amelyek a sértettnek nagyfokú szenvedést, illetve súlyos testi vagy lelki sérelmet okoznak.”¹⁰

⁷ A jugoszláv nemzetközi törvényszéket (ICTY) – „a volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényszék” - az ENSZ Biztonsági Tanácsa a 827. (1993) számú határozatával, a ruandai nemzetközi törvényszéket (ICTR) - „az 1994. január 1. és 1994. december 31. között Ruanda területén elkövetett népirtásért és a nemzetközi humanitárius jog egyéb súlyos megsértéséért felelősszemélyek, valamint a szomszédos államok területén elkövetett népirtásért és egyéb hasonló jogsértésekért felelős ruandai állampolgárok megbüntetésére létrejött Nemzetközi Büntetőtörvényszék” – a 955. (1994) számú határozatával hozta létre.

⁸ A kérdéskörrel lásd Kis Norbert-Gellér Balázs: A nemzetközi bűncselekmények hazai kodifikációja de lege ferenda, in: *Wiener A. Imre Ünnepe Kötet*, KJK-Kerszöv Kft., Budapest, 2005. 363-392. o.

⁹ Erdemovic-ügy (Trial Chamber I. ICTY-96-22) 28.

¹⁰ Akayesu-ügy (Trial Chamber ICTR-96-4). 578.

Az emberiség elleni bűncselekmények kategóriája kodifikált formában elsőként a nürnbergi törvényszék („Nemzetközi Katonai Törvényszék”) Alapokmányában jelent meg.¹¹ Lényegét tekintve bizonyos, ún. alapcselekményeknek a *háború során vagy azt megelőzően* a polgári lakosság ellen történő elkövetését jelentette. (Az alapcselekmények az alábbiak voltak: emberölés, kiirtás, rabszolgamunkára kényszerítés, deportálás vagy másfajta embertelen bánásmód, továbbá politikai, faji vagy vallási alapon történő üldözés olyan bűncselekményekkel kapcsolatban, amelyekre a Törvényszék hatásköre kiterjed.)¹² Az emberiség elleni bűncselekmények az Alapokmány szerint járulékos jellegű deliktumoknak tekinthetők, mivel a törvényszék joghatósága alá tartozó bűncselekményekkel – vagyis béke elleni, vagy háborús bűncselekményekkel – „összefüggésben” kerülhetett sor az elkövetésükre. E bűncselekmények passzív alanyai a *polgári lakosság tagjai* lehettek, ily módon a kriminalizálásnak elsősorban az volt a célja, hogy a németországi és tengelyhatalmak területén élő zsidósággal és egyéb etnikumokkal – akik nem lehettek a háborús bűncselekmények sértettjei – szemben elkövetett súlyos bűncselekmények se maradjanak büntetlenül.

A Törvényszék gyakorlatában a felelősség megállapításának a feltételei az alábbiak voltak: (1) az alapcselekményt egy adott csoport elleni diszkriminációt hirdető állami politika részeként kövessék el; (2) az elkövető állami tisztséget betöltő személy vagy ennek képviselője, aki az említett diszkriminációs politika elősegítése érdekében követi el a bűncselekményt; (3) a bűncselekményt a háború során vagy azt megelőzően követték el.¹³

Az emberiség elleni bűncselekmények meghatározása a törvényszék alapokmányában és az e deliktumok miatt történő tényleges felelősségre vonás *óriási előrelépésnek* tekinthető, egyrészt abból az okból, hogy a náci holocaust felelőseinek megbüntetése kizárólag az emberiség elleni bűncselekmények kategóriájának segítségével valósulhatott meg, mivel a népirtás tényállását csak 1948-ban alkották meg.¹⁴ Másrészt az emberiség elleni bűncselekmények tényállásának megfogalmazása, illetve a kapcsolódó törvényszéki gyakorlat utat mutatott a későbbi nemzetközi bíróságok számára is.

A tokiói törvényszék („Távol-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszék”) Alapokmányának bűncselekmény-fogalma megegyezik a nürnbergi bíróság definíciójával azzal az eltéréssel, hogy az alapcselekmények között a „vallási alapon történő ül-

¹¹ A három nagyhatalom Franciaország bevonásával 1945. aug. 8-án írta alá a Londoni Egyezményt, amely létrehozta a Nemzetközi Katonai Törvényszéket Nürnberg székhellyel. (Az Egyezményhez ezt követően még 19 másik ország is csatlakozott.) Az Egyezményhez csatolt jegyzőkönyv tartalmazta a törvényszék Statútumát (Alapszabályát), amely részletesen szabályozta a bíróság joghatóságát, illetve eljárási szabályait. Kovács: i. m. 383-384. o.

¹² A Törvényszék Alapokmányát lásd pl. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/imtconst.htm>

¹³ Lásd M. Cherif Bassiouni: *Crimes against Humanity in International Law*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1992, 248-262. o. A nürnbergi bíróság 18 vádlottal szemben emelt vádat – más bűncselekmények mellett – emberiség elleni bűntettek miatt, ebből két vádlottat (Hess és Fritzsche) e vádak alól felmentettek. Két vádlottat (Streicher és von Schirach) pedig kizárólag emberiség elleni bűntettek miatt ítélték el.

¹⁴ A népirtás bűntettének megelőzése és megbüntetése tárgyában kelt nemzetközi egyezmény (*International Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*). Magyarországon kihirdetette az 1955. évi 16. tvr.

dőzés” nem szerepel. Később a Szövetséges Ellenőrző Bizottság az emberiesség elleni bűncselekmények alapcselekményei között a kínzás mellett kifejezetten nevesítette a nemi erőszakot; a háború során vagy azt megelőzően történő elkövetés – ellentétben a nürnbergi bíróság alapokmányával – már nem feltétele a tényállás-szerűségnek, vagyis a bűncselekmény *békeidőben is elkövethető*.¹⁵

A II. világháborút követően az egyes nemzeti bíróságok előtt folyó eljárások során az emberiesség elleni bűncselekmény tényállási elemei tovább finomodtak. Az *Eichmann-ügyben* (1961) *Adolf Eichmann*-t a zsidók megsemmisítését célzó, „a zsidó probléma végső megoldása” elnevezésű terv végrehajtásában való részvétellel vádolták. A jeruzsálemi kerületi bíróság megállapította a vádlott bűnösségét emberiesség elleni bűncselekményben (amely a vonatkozó, 1950. évi izraeli törvény szerint az alapcselekmények bármely polgári lakosság elleni elkövetését jelenti) és hangsúlyozta, hogy e bűncselekménynek nem tényállási eleme a népiirtáshoz szükséges speciális szándék.¹⁶ A *Barbie-ügyben* (1987) a Lyon-i Gestapo korábbi vezetőjeként *Klaus Barbie*-nak francia civilek deportálásában és kiirtásában játszott szerepe miatt kellett bíróság elé állnia. A francia bíróság szerint az emberiesség elleni bűncselekmény minden olyan embertelen cselekmény és üldözés, amelyet *széles körben* egy ideológiai felsőbbbséget hirdető *állam nevében* követnek el. A bűncselekmény e definícióját a *Touvier-ügyben* (1992) a bíróság az embertelen cselekmények végrehajtására irányuló *közös terv* elemével egészítette ki. A vád szerint *Paul Touvier* a Vichy-kormányzat tisztségviselőjeként közreműködött hét zsidó megölésében, akiket a francia ellenállási mozgalom által elkövetett merénylet megtorlásaként végeztek ki. Az ügyben első fokon felmentő ítélet született, a bíróság szerint a Vichy-kormány – noha a náci Németországgal kollaboráló kormányzat volt – nem tekinthető ideológiai felsőbbbséget hirdető államnak. A másodfokú bíróság azonban megállapította Touvier bűnösségét, mivel a bűncselekmény elkövetésére egy Gestapo-tiszt felbujtására került sor, ilyen értelemben az ideológiai felsőbbbséget hirdető állammal, a náci Németországgal való kapcsolat kimutatható.¹⁷ Végül a *Menten-ügyben* (1981) a holland Legfelsőbb Bíróság arra mutatott rá, hogy a holland *Pieter Menten* bűnös emberiesség elleni bűncselekményben, mivel cselekménye – a helyi Einsatzkommando tagjaival együtt közreműködött nagyszámú lengyel zsidó meggyilkolásában – az emberek bizonyos csoportja ellen irányuló, tudatosan végrehajtott *politika részét képezte*.¹⁸

A nemzetközi és a nemzeti bíróságok gyakorlatának eredményeit is hasznosítva, a megelőző évtizedek jogfejlődését összegezve a Nemzetközi Jogi Bizottság meg-

¹⁵ Control Council Law No. 10. Punishment of Persons Guilty of War Crimes, Crimes against Peace and against Humanity. Lásd pl. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/imt10.htm>

¹⁶ Vagyis nem szükséges, hogy az alapcselekményeket valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport, mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítésének a szándékával kövessék el.

¹⁷ Az esetekről lásd pl. Akayesu-ügy (Trial Chamber ICTR-96-4). 569-574., illetve Micaela Frulli: Are Crimes against Humanity More Serious than War Crimes? *European Journal of International Law* 12 (2001) 346-348. o.,

¹⁸ Lásd Elihu Lauterpacht (ed.): *International Law Reports*, Cambridge University Press, 2003. 120. o. Hasonlóan fogalmazott a *Finta-ügyben* a kanadai Legfelsőbb Bíróság: „Az emberiesség elleni bűncselekményeket egy adott csoport vagy faj ellen irányuló üldözés vagy diszkrimináció politikája keretei között követik el.” Lásd Kai Ambros-Steffen Wirth: The Current Law of Crimes against Humanity, *Criminal Law Forum*, 13. (2002) 8-9. o.

határozta az emberiség elleni bűncselekmények tényállását.¹⁹ E szerint az *un. alapcselekmények tömeges méretekben vagy módszeresen történő elkövetése abban az esetben tényállásszerű, ha azokat valamely csoport, szervezet vagy kormány irányítása vagy felbujtása eredményeként követik el.* A bűncselekmény passzív alanya bárki – nem csupán a polgári lakosság tagja – lehet, és nem szükséges a fegyveres összeütközés során történő elkövetés. Így a Bizottság értelmezésében – például – egy emberölési cselekmény akkor minősülhet emberiség elleni bűncselekménynek, ha

- módszeresen, vagyis egy előzetes terv vagy politika részeként követik el,²⁰ vagy
- az emberölési cselekményeket tömeges méretekben valósítják meg, ami feltételezi a nagyobb számú sértett elleni elkövetést, és
- egy kormány vagy egyéb szervezet irányítása alatt vagy felbujtására történik a bűncselekmény elkövetése, ily módon az elkövető egyéni kezdeményezése alapján elkövetett emberölés nem tényállásszerű.

Ahogy később látni fogjuk, a Bizottság által megalkotott tényállás jelentős hatást gyakorolt az ad hoc törvényszékek, illetve az ICC statútumainak megszövegezőire.

Az emberiség elleni bűncselekmények kategóriája gyakorlati jogalkalmazás alapjául szolgáló nemzetközi dokumentumban közel ötven év elteltével jelenik meg újra, a Jugoszláv Nemzetközi Törvényszék, a Ruandai Nemzetközi Törvényszék, végül a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumaiban és a korábbiaktól némileg eltérő tényállási elemekkel.

III. Az emberiség elleni bűncselekmények az ICTY, az ICTR és az ICC Statútumaiban

Az *ICTY* Statútumának²¹ 5. Cikke szabályozza az emberiség elleni bűncselekményeket az alábbiak szerint: „A Nemzetközi Törvényszék jogosult arra, hogy eljárást folytasson olyan személyek ellen, akik felelősek a következő, nemzetközi vagy belső, fegyveres konfliktus során elkövetett, a polgári lakosság ellen irányuló bűncselekményekért:

- a) emberölés,
- b) kiirtás,
- c) leigázás,
- d) kitoloncolás,
- e) bebörtönzés,
- f) kínzás,
- g) nemi erőszak,

¹⁹ *Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind with commentaries* (1996). A dokumentum – egyebek között – a Nemzetközi Jogi Bizottság honlapján megtalálható: <http://www.un.org/law/ilc/index.htm>

²⁰ Az előzetes terv vagy politika meglétére utalhat az emberölési cselekmények ismétlődése vagy azok folyamatos végrehajtása.

²¹ A törvényszék Statútumának hivatalos magyar fordítását az 1996. évi XXXIX. törvény Melléklete tartalmazza.

h) politikai, faji, vallási alapon való üldözés,

i) egyéb embertelen cselekmények.”

Látható, hogy az ICTY Statútuma szerint az alapcselekmények (emberölés, kiirtás, stb.) abban az esetben minősülhetnek emberiesség elleni bűncselekménynek, ha azt *fegyveres összeütközés (háború) idején* – akár nemzetközi, akár nem nemzetközi fegyveres összeütközés során – a *polgári lakosság ellen* követik el. Célszerű azonban megjegyezni, hogy a fegyveres összeütközés során történő elkövetés az ICTY gyakorlatában is kizárólag annyit jelent, hogy a bűncselekmény elkövetésének időpontjában és helyén a fegyveres konfliktus fennállt, a bűncselekmény és a konfliktus között semmilyen kapcsolat nem szükséges.²²

Elmondható tehát, hogy az ICTY gyakorlatában az emberiesség elleni bűncselekmények megállapításához nem szükséges, hogy az alapcselekmények a fegyveres összeütközéssel bármilyen kapcsolatban álljanak, azonban magának a fegyveres összeütközésnek az elkövetés időpontjában fenn kell állnia

Az ICTR Statútumának²³ 3. Cikkében találjuk az emberiesség elleni bűncselekmények tényállását. Az un. alapcselekmények azonosak a jugoszláv törvényszék Statútumában szabályozottakkal, *a fegyveres összeütközés idején történő elkövetés azonban nem tényállási elem*. További jelentős különbség egyrészt, hogy az alapcselekményeket *diszkriminatív – nemzeti, politikai, etnikai, faji vagy vallási – alapon kell elkövetni*, másrészt *a polgári lakosság elleni széleskörű vagy módszeres támadás során*. Hangsúlyozni kell, hogy 'a polgári lakosság elleni széleskörű vagy módszeres támadás során történő elkövetés' az ICTY gyakorlatában is tényállási elemként jelenik meg (annak ellenére, hogy az ICTY Statútuma a normaszövegében ezt nem tartalmazza.) Ami a diszkriminatív alapon történő elkövetést illeti, az ICTR gyakorlatában ez nem szándékot vagy motívumot jelent, amely az alapcselekmény elkövetőjének a tudatát jellemezné. A faji, vallási stb. alapon történő elkövetés magának a (széleskörű vagy módszeres) támadásnak a jellemzője, amelynek keretében az alapcselekményt a polgári lakosság ellen elkövetik.²⁴ A diszkriminatív alapon történő elkövetés – még az említett szűkebb értelemben is – olyan tényállási elem, amelyet a nemzetközi szokásjog sem kíván meg az emberiesség elleni bűncselekmények tényállásszerűségéhez. Utóbbi megfontolás vezethetett oda, hogy ez a tényállási elem az ICC Statútumában sem szerepel (kivéve az alapcselekmények egyikeként szabályozott 'üldözés' bűncselekményét).

Az ICC Statútumának²⁵ normaszövege – támaszkodva az ad hoc törvényszékek gyakorlatára – emberiesség elleni bűncselekményeken *az alapcselekményeknek*

²² Az ICTY Fellebviteli Tanácsának a *Tadic*-ügyben tett – sokat idézett – megállapítása szerint „...a nemzetközi szokásjog immáron kikristályosodott szabálya az, hogy az emberiesség elleni bűncselekmények tényállásszerűsége sem a nemzetközi, sem a nem nemzetközi fegyveres összeütközéshez nem kíván meg semminemű kapcsolódást... A Statútum szövegezésekor a Biztonsági Tanács e bűncselekményi kör kereteit szükségtelenül szűkebbre vonta ahhoz képest, hogy a nemzetközi szokásjog szerint ez miként alakulna.” *Tadic*-ügy (Appeals Chamber IT-94-1). Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, October 2, 1995, 140.

²³ A ruandai törvényszék Statútumának hivatalos magyar fordítását az 1999. évi CI. törvény Melléklete tartalmazza

²⁴ Bagilishema-ügy (Trial Chamber ICTR-95-1A). 81.

²⁵ A Statútumot lásd pl. http://www.icc-cpi.int/library/about/officialjournal/Rome_Statute_English.pdf

bármely polgári lakosság elleni széleskörű vagy módszeres támadás részeként történő elkövetését érti, amennyiben az alapcselekményt a támadásról tudva követik el. „A 7. Cikk 1. pontja szerint „A jelen Statútum alkalmazásában az emberiség elleni bűntettek alatt bármelyik következő cselekmény értendő, amelyet a polgári lakosság elleni széleskörű vagy módszeres támadás részeként, a támadásról tudva követnek el...” További eltérés, hogy az ICC Statútuma az un. alapcselekményeket is részletesebben határozza meg (lásd később).

IV. Az emberiség elleni bűncselekmények tényállási elemei

Az emberiség elleni bűncselekmények tényállási elemei a két törvényszék gyakorlatára, illetve az ICC Statútumában foglaltakra tekintettel az alábbiak szerint határozhatók meg:

Emberiség elleni bűncselekményekről akkor beszélünk, amikor az un. alapcselekményeket (emberölés, kiirtás, stb.) *a polgári lakosság elleni széleskörű vagy módszeres támadás részeként* követik el:

(a) A cselekményt a polgári lakosság elleni *támadás* részeként követik el. A támadás jellemzően egy erőszakos jellegű magatartássorozat és nem egy elkülönült cselekmény. A gyakorlat szerint a támadás kivételesen erőszak nélkül is megvalósulhat, erre példa az apartheid rendszerének az alkalmazása.²⁶ Egyetlen elszigetelt cselekménnyel nehezen képzelhető el a bűncselekmény megvalósítása, ezért az ICC Statútuma is utal rá, hogy a támadás fogalmán az alapcselekmények többszöri elkövetését kell érteni (7. Cikk 2/a pont). A támadás fogalma tágan értelmezendő, nem csupán a háborús cselekmények (ellenségeskedések) során valósítható meg, hanem ilyenek minősülhetnek a harcokban részt nem vevő felek, pl. fogva tartott személyek elleni atrocitások is.²⁷ A támadás nem szükségszerűen része a fegyveres összeütközésnek, de történhet annak keretei között is. Annak a ténynek sincs jelentősége, hogy a szemben álló fél szintén követett el hasonló atrocitásokat, vagy éppen ő volt a kezdeményező fél. Szükséges feltétel viszont, hogy az elkövető az alapcselekményt a támadás keretei között kövesse el, vagyis a bűncselekmény a támadás részét képezi (lásd később).

(b) A támadás elsődleges célja a *polgári lakosság*, amelynek fogalmát szintén tágan kell értelmezni. Nem csupán a nemzetközi humanitárius jog által védett személyek tartoznak ebbe a körbe, hanem az ilyen státuszt nem élvező személyek is.²⁸ A gyakorlat alkalmazza a Genfi Egyezmények kommentárját is, amelynek értelmében a fegyveres erők tagjain vagy más törvényes kombattánsokon kívül minden személy polgári személynek minősül.²⁹ A genfi jog szerint minden egyént mindaddig polgári személynek kell tekinteni, amíg a státusza kérdéses. Ezen túl-

²⁶ Akayesu-ügy (Trial Chamber ICTR-96-4). 581.

²⁷ Kunarac-ügy (Trial Chamber IT-96-23&23/1) 416.

²⁸ M. Nyitrai: i. m. 191. o.

²⁹ Jeney Petra: Szemelvények a Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényszék joggyakorlatából, in: *Nemzetközi Jogi Olvasókönyv* (szerk.: Nagy Boldizsár – Jeney Petra) Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 866. o.

menően a köznapi értelemben vett civileken túl a korábban az ellenállási mozgalom tagjaként kombattánsnak minősülő személyek is a bűncselekmény sértettjeivé válhatnak, amennyiben az ellenségeskedésekben már nem vesznek részt.

A polgári lakosság nyilvánvalóan az emberek szélesebb körét jelenti, de semmiképpen sem szükséges, hogy a támadás az adott földrajzi terület teljes népessége ellen irányuljon.³⁰ Tényállásszerű a bűncselekmény akkor is, ha a cselekmény az adott állam saját lakossága ellen irányul. Annak a ténynek sincs jelentősége, ha a célba vett csoport tagjai között a fenti értelemben vett civileken kívül ilyenek nem minősülő személyek is jelen vannak az elkövetéskor, vagyis a célpontként kijelölt lakosságnak többségében kell polgári személyekből állnia, azonban egyes nem polgári személyek jelenléte a lakosság polgári jellegét alapvetően nem változtatja meg.³¹

(c) A polgári lakosság elleni támadásnak *széleskörűnek (widespread)* vagy *módszeresnek (systematic)* kell lennie, vagyis az elszigetelt vagy véletlenszerű erőszakos cselekmények fő szabály szerint nem tényállásszerűek. Széleskörűnek általában az erőteljes, ismétlődő cselekményekben megnyilvánuló támadás tekinthető, amely nagyobb számú sértett ellen irányul. A támadás széleskörűvé jellemzően az elkövetett embertelen cselekmények összehatásának eredményeként válhat. A módszeresség pedig elsősorban a cselekmények szervezett, tervszerű jellegére utal, azaz a cselekmények nem véletlenszerűen ismétlődnek. A támadás módszeres jellege egyben feltételezi az *un. politikai elem* meglétét, vagyis a támadás hátterében egy korábban közösen kialakított politika, illetve terv húzódik meg. Nem feltétlenül a kormányzati politika részét képezi a támadás, bármely szervezet vagy csoportosulás által kidolgozott irányvonal keretei között megvalósított cselekménysor is tényállásszerű lehet.³²

A *Tadic*-ügyben a bíróság ezzel kapcsolatban leszögezte: az alapcselekmény emberiesség elleni bűncselekményként történő minősítéséhez az szükséges, hogy azt olyan politika keretében kövessék el, amely szándékosan a polgári lakosság ellen irányul. „Az ilyen politikának azonban nem szükséges formalizáltnak lenni, abból is levezethető a politika léte, ahogyan a cselekmények előfordulnak. Ha a cselekmények széles körben vagy szisztematikus jelleggel fordulnak elő, az különösen arra utal, hogy a cselekmények elkövetése mögött politikai elképzelés húzódik meg, függetlenül attól, hogy azok formalizáltak-e vagy sem.” A nürnbergi gyakorlat szerint ennek a politikának állami politikának kellett lennie. „A jelenlegi nemzetközi gyakorlat szerint azonban egy adott területen de facto ellenőrzést gyakorló entitások, vagy formális nemzetközi jogi státusz nélküli államok, illetve terrorista vagy egyéb szervezetek politikája is keretet adhat az emberiesség elleni bűncselekmények megvalósításához.”³³

³⁰ Kunarac-ügy (Appeals Chamber IT-96-23&23/1). 90.

³¹ Kordic and Cerkez-ügy (Trial Chamber IT-95-14/2). 180.

³² Kayishema-ügy (Trial Chamber ICTR-95-1). 125-126.

³³ Tadic-ügy (Trial Chamber IT-94-1). 653-654., illetve Jeney: i. m. 868. Megjegyzést érdemel azonban, hogy ebben a tekintetben ellentétes döntések is találhatóak az ICTY gyakorlatában. Így a *Kunarac*-ügyben eljáró Fellebbviteli Tanács szerint nem szükséges, hogy a széleskörű vagy módszeres támadásra valamely politika vagy terv eredményeként kerüljön sor, a politika vagy terv léte nem tényállási eleme a bűncselekménynek. Kunarac-ügy (Appeals Chamber IT-96-23&23/1). 98.

Mindez azt jelenti, hogy az emberiség elleni bűncselekménynek bizonyos értelemben kötődnie kell az államhoz, illetve az adott területen *de facto* szuverén hatalom gyakorlására feljogosított szervezethez.³⁴ A politikai elem a 'polgári lakosság elleni támadás' fogalmának értelmezése kapcsán az ICC Statútumában is szerepel, e szerint *a támadásra valamely állam vagy szervezet által képviselt politika végrehajtása vagy előmozdítása érdekében kerül sor* (7. Cikk 2. pont a) pont).

(d) A „támadás részeként” történő elkövetés arra az *összefüggésre* utal, amely az alapcselekmény és a támadás között fennáll. Az elkövető cselekménye egyrészt objektíve része a támadásnak, másrészt erről az elkövetőnek is tudomása van. Nem szükséges azonban, hogy az elkövető a támadás minden részletéről tudomással bírjon, így pl. nem kell bizonyítani, hogy az elkövető az áldozatait a polgári státusuk miatt választotta ki, és annak sincs jelentősége, hogy az elkövető személyes motívumaitól vezérelve követte el a bűncselekményt.³⁵

(e) A szándék (alanyi oldal) megléte szükséges a felelősségre vonáshoz, vagyis az elkövető egyrészt az alapcselekményt is szándékosan követi el. Másrészt tisztában van azzal, hogy az elkövetett bűncselekmény egy szélesebb kontextusba illeszkedik, vagyis része valamely polgári lakosság elleni támadásnak, végül azt is tudja, hogy a támadás széleskörű vagy módszeres jellegű. Mindehhez az ICTY-nak a *Blaskic*-ügyben eljáró tanácsa az alábbiakkal egészítette ki: nem szükséges, hogy az elkövető támogassa vagy azonosuljon a bűncselekmények (a támadás) háttérében álló ideológiával vagy politikával, elegendő, ha tudatosan vállalta annak kockázatát, hogy cselekményének a megvalósításával hozzájárul az ideológia vagy politika végrehajtásához.³⁶

V. Az emberiség elleni bűncselekmények alapcselekményei

1. Szándékos emberölés. Az ad hoc törvényszékek gyakorlatában e bűncselekmény a hazai jogban ismert bűncselekménnyel azonos tartalmat hordoz. A gyakorlat szerint mind tevékenységgel, mind mulasztással megvalósítható, a halálos eredmény és az elkövető magatartása között okozati összefüggésnek kell lennie. Mivel a bíróság szerint tényállásszerű a cselekmény abban az esetben is, ha „az elkövető számára alaposan feltehető volt, hogy a halál valószínűleg bekövetkezik”,³⁷ a bűncselekmény eshetőlegesen szándékkal is megvalósítható. Az ICTY gyakorlata kifejezetten hangsúlyozza, hogy nem szükséges az emberiség elleni bűncselekményként történő minősítéshez az előre kitervelten (vagy előre megfontoltan) elkövetett emberölés (*premeditated murder*).

2. Kiirtás. Fogalmilag a kiirtás célpontja egy adott polgári lakosság, elkövetési magatartása a lakosság tagjainak megölése vagy olyan életfeltételek közé kényszerítése, amely alkalmas a lakosság számottevő részének a megsemmisítésére.³⁸ A

³⁴ M. Nyitrai: i. m. 192. o.

³⁵ Jeney: i. m. 871. o.

³⁶ *Blaskic*-ügy (Trial Chamber IT-95-14). 257.

³⁷ Uo. 153.

³⁸ *Krstic*-ügy (Trial Chamber IT-98-33). 503.

bűncselekmény mindenképpen nagyobb számú személy ellen irányul, az elkövető tudata átfogja a sértettek halála bekövetkezésének a lehetőségét. A kiirtás egy kollektív természetű bűncselekmény, az elkövető tisztában van azzal, hogy cselekménye egy gyilkos vállalkozás (*murderous enterprise*) részét képezi, amelynek keretében nagyszámú személyt módszeresen ölnek meg.³⁹ Ezek a jellemzők különböztetik meg e bűncselekményt a szándékos emberöléstől, lényeges azonban, hogy nem szükséges diszkriminatív motívum, vagyis hogy a cselekmény elkövetésére a sértetteknek az adott etnikai, faji vagy vallási csoporthoz tartozása miatt kerüljön sor. Ennek alapján határozható el a kiirtás a népirtástól. A *Vasiljevic* ellen emelt vádban szereplő egyik bűncselekmény tényállása szerint egy boszniai szerb félkatonai alakulat tagjaként a vádlott részt vett egy boszniai ház felgyújtásában, amelybe megelőzőleg 65 bosnyák nőt, gyermeket és öreget zártak be. A vád szerint a fenti magatartás kimeríti a kiirtással megvalósított emberiség elleni bűncselekmény tényállását, más kérdés, hogy a bíróság e vád alól végül a vádlottat bizonyítottság hiányában felmentette.

Az ICC Statútuma 7. Cikk 2. pontjában foglalt értelmező rendelkezés szerint a kiirtás alatt kell érteni különösen olyan életfeltételek szándékos előidézését, többek között a táplálékhoz és a gyógyszerhez jutás lehetőségétől való megfosztást, amely a népesség egy részének a pusztulását okozhatja.

3. Leigázás (rabszolgaságba taszítás). A rabszolgaságba taszítás egy személy feletti tulajdonjoghoz kapcsolódó jogok vagy e jogok bármelyikének a gyakorlását jelenti. A bíróságok gyakorlata hangsúlyozza, hogy a fogva tartás önmagában általában nem valósítja meg ezt a bűncselekményt, a fogva tartás mellett fennálló egyéb körülmények azonban megalapozhatják a tényállásszerűséget. Ezek az alábbiak lehetnek: jellemzően díjazás nélkül végzett kényszer- vagy kötelező munka, a sértett mozgásának ellenőrzése, a menekülés megakadályozása érdekében tett intézkedések (jellemzően kényszer vagy fenyegetés alkalmazásával kombinálva), kegyetlen bánásmód alkalmazása, szexuális cselekményre vagy prostitúcióra kényszerítés, avagy az emberkereskedelem. A rabszolgaságban tartás időtartamának a bűncselekmény megvalósulása szempontjából nincs jelentősége, minél hosszabb ez az időtartam, annál nagyobb a bűncselekmény tárgyi súlya.⁴⁰ A *Kunarac-ügyben* szereplő egyik vádlott, *Radimir Kovac* négy muszlim nőt vitt a házába, akiket kb. két héten keresztül lényegében a saját tulajdonaként kezelte. A nőket a vádlott, illetve más katonák több alkalommal, rendszeresen megerőszakolták, köztük egy 12 éves lányt is. A sértetteknek nem adtak rendszeresen enni, így kellett rossz higiénés körülmények között házimunkát végezniük, illetve egy alkalommal meztelenül kellett a vádlott előtt táncolniuk. Végül Kovac két nőt eladott más katonáknak. A bíróság a vádlott felelősségét – egyebek között – rabszolgaságba taszítással megvalósított emberiség elleni bűncselekményben állapította meg.

Az ICC Statútumának vonatkozó értelmező rendelkezése szerint a rabszolgaságba taszítás egy személy feletti tulajdonjoghoz kapcsolódó valamelyik vagy va-

³⁹ Vasiljevic-ügy (Trial Chamber IT-98-32). 229.

⁴⁰ Kunarac-ügy (Appeals Chamber IT-96-23&23/1). 119.

lamennyi jogosultság gyakorlását jelenti, köztük e jogosítványoknak az emberkereskedelemben való gyakorlását, különösen a nők és a gyermekek tekintetében.

4. Kitoloncolás (kitelepités).⁴¹ A nemzetközi humanitárius jogban a kitelepítés (*deportation*) a védett személyeknek az adott ország területéről (illetve megszállt területről) az ország határain kívülre történő erőszakos áthelyezését jelenti, míg ugyanezen bűncselekménynek az ország területén belül történő elkövetése erőszakos áttelepítésnek (*forcible transfer*) minősül.⁴² E bűncselekmények nemzetközi szinten történő kriminalizálásának alapja a polgári lakosság háború idején való védelméről szóló 4. sz. Genfi Egyezmény⁴³, amely súlyos jogsértésnek minősíti a védett személyek jogellenes kitelepítését vagy áthelyezését. Lényeges, hogy az át- vagy kitelepítés legális lehet, amennyiben azt a lakosság biztonsága vagy parancsoló katonai okok megkövetelik, az érintett személyeket azonban az ellenségeskedések megszűnését követően az eredeti lakóhelyükre vissza kell szállítani.

Az ICTY gyakorlatában kérdésként merült fel az un. etnikai tisztogatások mikénti minősülése. Így pl. a *Krstic*-ügy tényállása szerint a szerb katonaság kb. 25 ezer bosnyák nőt, gyermeket és öreget telepített ki a srebrenyicai enklávéból oly módon, hogy a sértetteket kényszerítették arra, hogy buszokra szálljanak, amelyekkel a boszniai hadsereg által ellenőrzött területekre szállították őket. A nyilvánvaló cél „etnikailag tiszta” szerb területek kialakítása volt, a sértettek visszaszállítása szóba sem került, a cselekmény azonban nem minősült kitelepítésnek, mivel egy adott ország – Bosznia-Hercegovina – határain belül történt. Mindez azonban nem akadályozta a felelősség megállapítását, mivel a törvényszék álláspontja szerint az erőszakos áttelepítésnek minősülő cselekmény kimerítette az „egyéb embertelen cselekmény” (lásd később), mint emberiség elleni bűncselekmény tényállását.⁴⁴

5. Bebörtönzés. A sértett személyi szabadságától történő megfosztását jelenti, amely önkényesen, vagyis jogellenesen történik. A gyakorlat szerint a bíróságnak azt kell vizsgálnia, hogy volt-e törvényes alapja a bebörtönzésnek – pl. bűncselekmény gyanúja –, illetve a fogva tartás során a vonatkozó garanciális szabályokat tiszteletben tartották-e (*Kordic and Cerkez*-ügy). A két boszniai horvát vádlott bűnösségét ebben a bűncselekményben is megállapította a bíróság, mivel bizonyítottan látta a felelősségüket több száz boszniai muszlim ideiglenes táborokban történő fogva tartását megvalósító cselekménysorozatban. A sértettek bebörtönzése önkényesen történt, a fogva tartás körülményei embertelenek voltak, lövészárkokat kellett ásniuk és lényegében túszként, illetve „élő pajzsként” használták őket.⁴⁵

⁴¹ A törvényszék Statútumának hivatalos magyar fordítását tartalmazó 1996. évi XXXIX. törvény szerint az angol 'deportation' szó magyar megfelelője a 'kitoloncolás', helyesebbnek tűnik azonban a 'kitelepítés' terminológia használata, amely jobban tükrözi a bűncselekmény tartalmi jellemzőit.

⁴² Gerhard Werle: *Principles of International Criminal Law*, Cambridge U. P., 2005, 240-241. o.

⁴³ Az Egyezmény 49. Cikk 1. pontja szerint „Tilos a bármely okból történő tömeges vagy egyéni kényszer-áttelepítés, valamint védett személyeknek a megszállt területen kívül, akár a megszálló hatalom, akár bármely más – megszállt vagy meg nem szállt – állam területére való kitelepítése.” Lásd a Magyar Közlöny 2000/12. számát.

⁴⁴ *Krstic*-ügy (Trial Chamber IT-98-33). 479-492.

⁴⁵ *Kordic and Cerkez*-ügy (Trial Chamber IT-95-14/2). 292-303.

6. Kínzás. A törvényszékek gyakorlatában a kínzás: (1) tevékenység vagy mulasztás, amely a sértettnek *súlyos fizikai vagy lelki fájdalmat vagy szenvedést* okoz; (2) a magatartás *szándékos*; (3) a magatartás speciális, de nem kizárólagos *célzata* információszerzés, beismerő vallomás kicsikarása, büntetés, megfélemlítés, a sértett vagy harmadik személy kényszerítése vagy bármilyen alapon történő hátrányos megkülönböztetése.⁴⁶ Eltérő a gyakorlat abban a tekintetben, hogy a kínzás megvalósulásához szükséges-e, hogy a bűncselekmény elkövetésében valamely *hivatali minőségében eljáró személy* tettesként vagy részesként közreműködjek. (Az 1984. évi kínzás *elleni* ENSZ-egyezmény szerint a válasz igenlő, az ICTY gyakorlatában viszont ellentétes döntéseket találunk.)

Példák a kínzás bűncselekményére: verés, az alvás, evés, higiénia, orvosi ellátás hosszabb ideig tartó megvonása, kínzással, nemi erőszakkal vagy a hozzátartozók megölésével való fenyegetés, testcsonkítás, stb. A nemi erőszak (erőszakos közösülés) és a szexuális erőszak egyéb formái szintén megvalósíthatják a kínzás tényállását, mivel jellemzően súlyos lelki és gyakran testi szenvedést, fájdalmat okoz a sértettnek. A sértett kényszerítése a nőnemű hozzátartozója elleni nemi erőszak végignézésére szintén kimeríti ezt a tényállást.⁴⁷

A kínzástól megkülönböztetendő az (egyéb) „embertelen bánásmód” bűncselekménye, utóbbi egyrészt olyan magatartást jelent, amelynek lehetséges, de nem szükséges eredménye a fizikai vagy lelki szenvedés vagy sérülés okozása, és – az eredmény bekövetkezése esetén – annak mértéke kisebb, mint a kínzás esetében. Másrészt e bűncselekménynek nem tényállási eleme a célzat. Ilyen lehet pl. az emberi méltóság elleni súlyos támadás, de a sértetteknek a hadműveletek során „élő pajzsként” történő használata szintén embertelen bánásmódnak minősül.⁴⁸

Az ICC Statútumának vonatkozó értelmező rendelkezése szerint a kínzás őrizetben levő vagy a vádlott ellenőrzése alatt álló személynek szándékosan súlyos testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés okozását jelenti. Nem minősül kínzásnak csupán a jogszerű büntetésekkel járó vagy azok által okozott fájdalom vagy szenvedés.

⁴⁶ Kunarac-ügy (Appeals Chamber IT-96-23&23/1). 142.

⁴⁷ A *Mucic*-ügyben – amelynek eljáró tanácsa szerint a kínzás megvalósulásához hivatalos személy közreműködése szükséges – a bíróság a következőket hangsúlyozta: a nemi erőszak sértettjét érő pszichés szenvedést a társadalmi és kulturális körülmények súlyosíthatják, és lehet akut jellegű és hosszasan tartó. Nehéz elképzelni olyan körülményeket, amikor a hivatalos személy által, illetve az ő felbujtására vagy beleegyezésével elkövetett nemi erőszak valamilyen formában nem foglalja magában a büntetésre, kényszerítésre, hátrányos megkülönböztetésre, vagy megfélemlítésre irányuló célzatot. Fegyveres konfliktusok esetében ez a situációban immanens módon benne rejlik. *Mucic*-ügy (Trial Chamber IT-96-21). 495.

⁴⁸ *Kvočka*-ügy (Trial Chamber IT-98-30/1). 161.

7. Nemi erőszak.⁴⁹ Az ICTR gyakorlatában a nemi erőszak szexuális jellegű fizikai támadás jelent, amelyet kényszer hatása alatt lévő személy ellen követnek el. „A nemi erőszak az agresszió egyik formája, amelynek lényege nem fogható meg tárgyak és testrészek mechanikus leírása útján. Az *Akayesu*-ügyben⁵⁰ eljáró tanács utalt rá, hogy – noha e bűncselekményt számos jogrendszerben mint beleegyezés nélküli közöszlést definiálják –, a tényállás olyan cselekményeket is magában foglalhat, amelynek során jellemzően nem szexuális jellegű tárgyak behelyezésére, illetve nem ilyen jellegű testnyílások „használatára” kerül sor.⁵¹ A *kényszer* fogalmát tágran kell értelmezni, a fizikai erőszak nem szükséges feltétel. A fenyegetés, megfélemlítés, zsarolás, amely félelmet kelt vagy kétségbeesést okoz, kényszernek minősül, mint ahogy bizonyos körülmények immanens módon magukban foglalhatják a kényszer elemét, így pl. magának a fegyveres összeütközésnek a ténye vagy a fegyveres milicisták jelenléte a menekültek között.

Az ICTY gyakorlatában a nemi erőszak büntettének a tényállási elemei egyrészt a – bármely csekély mértékű – (szexuális) behatolás az elkövető hímvesszőjével vagy bármilyen tárggyal a sértett hüvelyébe vagy anus-ába, illetve az elkövető hímvesszőjével a sértett szájába. Másrészt szükséges elem a kényszer vagy erőszak, avagy erőszakkal történő fenyegetés a sértettel vagy harmadik személlyel szemben.⁵² Utóbbi tényállási elemmel kapcsolatban azonban a gyakorlat utal arra, hogy a hangsúly a sértett beleegyezésének a hiányán van, vagyis az erőszakon és a fenyegetésen kívül vannak olyan egyéb tényezők, amelyek kizárják a szexuális cselekmény beleegyezéses jellegét. (Ilyen lehet a sértett (alacsony) életkora, testi vagy mentális betegsége, az elkövető által kifejtett pszichikai nyomás vagy megtévesztő magatartás.⁵³

Az ICC Statútumában szabályozott bűncselekmények értelmezésére hivatott „Bűncselekmények Tényállási Elemei” (*Elements of Crimes*) meghatározása a *nemi erőszak (rape)* vonatkozásában az ad hoc törvényszékek gyakorlatát tükrözi. A

⁴⁹ Az ad hoc törvényszékek gyakorlatában a bíróságok által az erőszakos nemi bűncselekmények vonatkozásában használt terminológiák (*'rape'*, illetve *'sexual violence'*) a magyar büntetőjog nemi erkölcs elleni bűncselekményeitől részben eltérő tartalmat hordoznak. Így a gyakran erőszakos közöszlésnek fordított *'rape'* a hazai jogban szabályozott erőszakos közöszléshez képest sokkal tágabb értelmű. A bíróságok értelmezését követve célszerűbbnek tűnik a *'nemi erőszak' (rape)*, illetve az *'egyéb erőszakos nemi bűncselekmény' (sexual violence)* fordítás használata.

⁵⁰ A Taba község polgármesteri tisztségét betöltő, a községben nagy tekintéllyel bíró *Jean-Paul Akayesu* a tényállás szerint nem tettesként valósította meg a vádiratban szereplő bűncselekményeket (vagyis ő maga nem erőszakolt meg egyetlen sértettet sem), hanem a tutszi nők sérelmére széles körben és szervezett formában megvalósított erőszakos nemi bűncselekmények elkövetését személyes jelenlétével elősegítette, illetve az elkövetésre utasítást adott, az elkövetőket bátorította. Az eljáró tanács szerint Akayesu bűnös emberiség elleni bűncselekmény elkövetésében, mivel a polgári lakosság elleni széles körű és módszeres támadás történt, és az erőszakos nemi bűntettek, illetve a nyilvános meztelenségre kényszerítés, mint „egyéb embertelen cselekmény” e támadás részét képezték.

⁵¹ Jean-Paul Akayesu, Summary of the Judgement. 38.

http://www.amnestyusa.org/events/western/pdf/AmnestyConference_BalthazarSitaCLE.pdf

⁵² Furundzija-ügy (Trial Chamber IT-95-17/1) 185.

⁵³ Kunarac-ügy (Trial Chamber IT-96-23&23/1) 452. A *Kunarac*-ügy az első eset az ICTY gyakorlatában, amikor nemi erőszakkal megvalósított emberiség elleni bűncselekmény miatt megállapították a vádlottak bűnösségét, a bíróság szerint a nemi erőszak a muszlim lakosság elleni terror és etnikai tisztogatás eszköze volt.

nemi erőszak a sértett teste ellen irányuló olyan támadást jelent, amelynek eredménye a – bármely csekély mértékű – behatolás, amely történhet bármely testnyílásba az elkövető nemi szervével, illetve bármely testrészével vagy bármely tárggyal. A bűncselekmény elkövetési módja meglehetősen változatos lehet: egyrészt a „klasszikusnak” tekinthető erőszak, vagy az erőszakkal történő fenyegetés, másrészt bármilyen kényszerhelyzet, amelyet előidézhet bántalmazástól vagy bármilyen kényszerszertől való félelem, fogvatartás, pszichikai nyomás, hatalommal való visszaélés vagy a körülmények kényszerítő hatása. Végül a fenti tényállási elemek hiányában is megvalósul a nemi erőszak, amennyiben olyan személlyel történik a szexuális cselekmény, aki nem képes ahhoz a komoly megfontoláson alapuló, valódi beleegyezést megadni. Az *egyéb erőszakos nemi bűncselekmények (sexual violence)* egyéb – behatolást, fizikai kontaktust nem szükségképpen feltételező - szexuális jellegű cselekményeket jelentenek, amelyek elkövetési módja a nemi erőszakkal megegyező.

8. Politikai, faji vagy vallási alapon történő üldözés. A bűncselekmény tényállási elemei az alábbiak: (1) Tevékenység vagy mulasztás, amelynek elkövetését *speciális motívum* vezérli, vagyis a cselekmény elkövetésére politikai, faji vagy vallási alapon kerül sor; (2) A cselekmény a sértettnek – a nemzetközi szokásjogban vagy szerződéses jogban biztosított – alapvető jogainak a megsértését valósítja meg.⁵⁴

A jugoszláv törvényszék gyakorlata szerint „a sértett alapvető jogainak a megsértését” megvalósító cselekményt rendkívül tágan kell értelmezni. Az emberiesség elleni bűncselekmények egyéb un. alapcselekményei – vagyis a korábban elemzett emberölés, nemi erőszak, bebörtönzés, kitoloncolás stb. – is üldözésnek minősülhetnek, amennyiben ezeket a polgári lakosság tagjai ellen politikai, faji vagy vallási alapon követik el. Szintén megvalósíthatja ezt a tényállást a civil lakosság táborokban történő összegyűjtése, a fogva tartottak túszként vagy „élő pajzsként” történő felhasználása, a lakóházak, vallási-, illetve oktatási intézmények lerombolása, kifosztása, amennyiben e cselekmények kumulatív hatásaként a sértettek a lakóhelyük elhagyására kényszerülnek – feltéve ismét a diszkriminatív motívumból történő cselekvést.⁵⁵

Az üldözés büntetést – következően a speciális motívumból – az egyéb emberiesség elleni bűncselekményektől az különbözteti meg, hogy sértettjei egy meghatározott – politikai, faji, vagy vallási – csoporthoz tartoznak. (Az egyéb emberiesség elleni bűncselekmények a tágabban értelmezendő „polgári lakosság” ellen irányulnak.) Nem lehet nem észrevenni a hasonlóságot az üldözés és a népiirtás között, mivel mindkettő célpontja egy meghatározott csoport, és az alapcselekmények elkövetésére a sértetteknek az adott csoporthoz tartozása miatt kerül sor. Elmondható, hogy a két bűncselekmény a kevesebb-több viszonyában áll egymással, mivel a népiirtás az adott faji, vallási, stb. csoport olyan jellegű üldözésének tekinthető, ahol a cél a csoport egészben vagy részben történő megsemmisítése. (Ez utóbbi elem az üldözésnél hiányzik.)

⁵⁴ Naletilic and Martinovic-ügy (Trial Chamber IT-95-17/1) 634.

⁵⁵ Kvočka-ügy (Trial Chamber IT-98-30/1). 185-186.

Az ICC Statútumának vonatkozó értelmező rendelkezése szerint az *üldözés* csoport vagy közösség önazonossága miatt az alapvető jogoktól való szándékos és súlyos, a nemzetközi joggal ellentétes megfosztását jelenti.

9. Egyéb embertelen cselekmények. A bűncselekmény elnevezéséből is következően egy olyan általános bűncselekmény-kategóriáról van szó, amely minden olyan – a polgári lakosság ellen irányuló széleskörű vagy módszeres támadás során elkövetett – embertelen cselekményt jelent, amely nem szerepel az emberiség elleni bűncselekmények alapcselekményeinek a felsorolásában. A bűncselekmény legfontosabb eleme a súlyos testi vagy lelki szenvedés, illetve sérülés okozása, avagy az emberi méltóság súlyos megsértése.⁵⁶ Az eredmény „súlyos” voltának megállapítása során a körülmények – a sértett életkora, neme, fizikai állapota, a cselekmény hosszan ható következményei – vizsgálata nyilvánvalóan nem mellőzhető. A gyakorlat egyéb embertelen cselekménynek minősül a súlyos testi sértés okozása, csonkítás, a sértettek (erőszakos) eltüntetése, kikényszerített prostitúció, illetve a sértettek elűzése az ország más területére vagy a határokon túlra.⁵⁷ Az ICTR gyakorlatában a bűncselekmény elkövetése azon személy sérelmére is megállapítható, aki tanúja volt a hozzátartozója vagy barátja ellen elkövetett egyéb alapcselekménynek (pl. emberölésnek vagy nemi erőszaknak).⁵⁸

VI. Az alapcselekmények az ICC Statútumában

Ahogy korábban említettük, az ICC Statútuma az emberiség elleni bűncselekmények alapcselekményei tekintetében részletesebb felsorolást ad, mint a két ad hoc törvényszék alapokmánya, illetve egyéb eltérések is vannak az alábbiak szerint:

- A 'kitoloncolás' alapcselekmény helyett az ICC Statútuma 'a lakosság kitelepítése és erőszakos áttelepítése' terminológiát használja, és a 7. Cikk 2. pontjában definiálja a fogalmat is, amely szerint e bűncselekmény az elűzés vagy más kényszerítő intézkedés által érintett személyeknek az erőszakos áthelyezését jelenti a nemzetközi jogban elfogadott indokok nélkül olyan területről, amelyen jogosan tartózkodnak;

- A 'bebörtönzés' helyett az alapcselekmény elnevezése 'bebörtönzés vagy a fizikai szabadság elvonásának más súlyos formája a nemzetközi jog alapvető rendelkezéseinek megsértésével';

- A 'nemi erőszak' alapcselekmény helyett a nemi szabadság ellen irányuló bűncselekmények köre jelentősen tágabb. Ezek: a nemi erőszak, a nemi rabszolgaság, a kényszerprostitúció, a kényszersterilizáció, illetve az erőszakos nemi bűncselekmények bármely más hasonlóan súlyos formája. A Bűncselekmények Tényállási Elemei szerint a *nemi rabszolgaság* egy személy feletti tulajdonjoghoz kapcsolódó jogok vagy e jogok bármelyikének a gyakorlását, így sze-

⁵⁶ Naletilic and Martinovic-ügy (Trial Chamber IT-95-17/1) 247.

⁵⁷ Kvočka-ügy (Trial Chamber IT-98-30/1). 208.

⁵⁸ Kayishema-ügy (Trial Chamber ICTR-95-1). 153.

mély vagy személyek eladását, vételét, elcserélését, kölcsönadását, illetve a szabadság bármely más formában történő korlátozását jelenti, amikor az elkövető a sértettel bármilyen szexuális jellegű cselekményt végeztet. A *kényszerterhesség* erőszakkal teherbe ejtett nő fogva tartását jelenti, amelyet azzal a szándékkal követnek el, hogy a lakosság bármely csoportjának etnikai összetételét megváltoztassák, vagy a nemzetközi jog egyéb súlyos megsértését valósítsák meg. A *kényszerprostitúció* a sértettnek bármely szexuális cselekményben való részvételre kényszerítése, amely a nemi erőszak tényállásában írt módokon történhet. A bűncselekmény többlet-tényállási eleme a vagyoni- vagy egyéb jellegű előny, illetve annak ígérete, amelyet az elkövető vagy harmadik személy a bűncselekmény ellenértéké-
ként kap;

- A 'politikai, faji vagy vallási alapon történő üldözés' bűncselekménye már az elnevezéséből adódóan is lényegesen szélesebb körben alkalmazható: „bármely meghatározható csoport vagy közösség üldözése a 3. bekezdésben meghatározott politikai, faji, nemzeti, etnikai, kulturális, vallási, nemi, vagy más, a nemzetközi jog által egyetemesen tiltott egyéb ismérv alapján, a jelen bekezdésben írt bármely cselekménnyel, vagy a Bíróság joghatósága alá tartozó bármely más büntettel kapcsolatban;”

- Az 'egyéb embertelen cselekmények helyett' az alapcselekmény elnevezése 'más, hasonló jellegű, szándékosan nagy szenvedést, vagy a testi épség vagy a testi vagy a lelki egészség elleni súlyos sérelmet okozó embertelen cselekmények'.

- Két új alapbűncselekmény is szerepel a felsorolásban. Ezek a 'személyek erőszakos eltüntetése', illetve az apartheid büntette.

A személyek erőszakos eltüntetése definícióját a Statútum részletesen meghatározza: „személyeknek valamely állam vagy politikai szervezet által, illetőleg ezen állam vagy szervezet felhatalmazásával, támogatásával, vagy hozzájárulásával történő letartóztatását, fogva tartását, vagy elrablását jelenti, amely később nem ismeri el, hogy ezeket a személyeket szabadságuktól megfosztotta vagy megtagadja, hogy sorsukról, tartózkodási helyükről tájékoztatást adjon, azzal a szándékkal, hogy hosszabb időre elvonja tőlük a jog által biztosított védelmet.”

Az apartheid büntette az értelmező rendelkezés szerint „az első bekezdésben meghatározottakhoz hasonló embertelen cselekményeket jelent, amelyeket a módszeres elnyomás és egy faji csoport bármely más faji csoport vagy csoportok fölötti uralmának intézményesített rendszerében követnek el, a rendszer fenntartásának szándékával”. A szabályozás előzményének az apartheid bűncselekmények leküzdéséről és megbüntetéséről szóló 1973. évi ENSZ Egyezmény tekinthető.⁵⁹ Az Egyezmény szerint az apartheid bűncselekmény lényege meghatározott un. alapbűncselekmények elkövetése, amennyiben azokat az emberek valamely faji csoportja által egy másik faji csoport feletti uralom megszerzése és fenntartása, illetőleg a másik faji csoport rendszeres elnyomása céljából követnek el (célzatos bűncselekmény).⁶⁰ A Statútum az apartheidet nem önálló bűncselekményként, hanem

⁵⁹ Az Egyezményt hazánkban az 1976. évi 27. tvr. hirdette ki, a magyar Btk. pedig az emberiség elleni bűncselekmények között, a 157. §-ban rendeli büntetni az apartheid büntettét.

⁶⁰ Az Egyezményben az *alapcselekmények* felsorolása meglehetősen kazuisztikus, egyrészt

az emberiség elleni bűncselekmények alapcselekményei között szabályozza. " A fenti szabályozásból az alábbi következtetések adódnak:

- az apartheid bűncselekményének un. alapcselekményei egyrészt az emberiség elleni bűncselekmény alapcselekményei (szándékos emberölés, kiirtás, rabszolgaságba taszítás stb. és ehhez hasonló embertelen cselekmények), másrészt ide sorolhatók az 1973. évi Egyezményben meghatározott – a faji csoport elnyomását, kirekesztését, kizsákmányolását célzó – alapcselekmények is, amennyiben azok a bíróság megítélése szerint embertelen cselekménynek minősülnek (tekintettel arra, hogy a Statútum 21. Cikke szerint a Bíróság alkalmazza „az ügyben alkalmazandó egyezményeket” is);

- mivel az apartheid is emberiség elleni bűncselekmény, ahhoz, hogy a fenti alapcselekmények az ICC joghatóságába tartozó bűncselekménynek minősüljenek, szükséges, hogy azokat a polgári lakosság elleni széleskörű vagy módszeres támadás részeként, a támadásról tudva kövessék el;

- amíg az 1973. évi Egyezmény szerint az alapcselekményeket célzatosan kell elkövetni (lásd korábban), addig a Statútum szerint ezeket egy már létező (intézményesített) rendszerben követik el, amely rendszernek jellemzője a módszeres elnyomás és egy faji csoport bármely más faji csoport vagy csoportok fölötti uralma, az elkövető szándéka pedig a rendszer fenntartása.

Mivel a faji megkülönböztetés intézményesített rendszere szinte kizárólagosan állami szinten képzelhető el, az ICC Statútuma alapján apartheidnek csak a kormányzati politika szintjére emelt apartheid minősülhet. Így amennyiben pl. egy faji csoport tagjai a másik faji csoport feletti uralom megszerzése érdekében emberölési cselekményeket követnek el, e magatartás minősülhet nemzetközi – akár emberiség elleni – bűncselekménynek, de nem minősül apartheidnek. Elmondható tehát, hogy az ICC Statútuma meglehetősen szűkre szabja az apartheid büntetvény alkalmazási körét.

VII. Összegzés

Az emberiség elleni bűncselekmények tényállási elemei a nürnbergi törvényszék alapokmányának szabályozásával kezdődő és a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumának megalkotásával záruló nemzetközi büntetőjogi jogfejlődés során fokozatosan letisztultak. A Bevezetésben említettük, hogy az emberiség elleni bűncselekmények kategóriáját a magyar Btk. emberiség elleni bűncselekményeket szabályozó XI. fejezete nem ismeri, ennek tartalmi körét rendkívül partikulárisan a fejezetben található bűncselekményekben lelhetjük fel. Ennek ellenére az emberiség

- fizikai erőszakot megvalósító magatartások tartoznak ide, így pl. a faji csoport tagjainak megölése, kínzás vagy más kegyetlen, embertelen bánásmód, súlyos testi vagy lelki sérelem okozása, törvénytelen bebörtönzés stb., másrészt

- a faji csoport tagjainak elnyomását, kirekesztését, illetve kizsákmányolását megvalósító magatartások, így pl. külön lakóhelyek és gettók létrehozása, a vegyes házasságok megtiltása, olyan intézkedések, amelyek célja a faji csoportnak a politikai, társadalmi, gazdasági életben való részvételének megakadályozása, a művelődéshez, a munkához való jog és egyéb alapvető jogok megtagadása stb.

elleni bűncselekményekre vonatkozó szabályanyag – mint a nemzetközi jog általánosan elismert normái, a nemzetközi szokásjog részei – az Alkotmány alapján automatikusan a belső jog részét képezik. A problémát egyrészt az okozza, hogy a hazai jogalkalmazó a nemzetközi szokásjogban kialakult, illetve sok esetben a nemzetközi egyezményekben is pozitívalódott normaanyagot abban az esetben tekintti alkalmazhatónak és hivatkozhatónak, amennyiben azt a belső jogba – így pl. a Btk-ba – kifejezetten beépítették, s ez által a hazai jog terminológiájával összhangban jogalkotói-tartalmi elő-interpretációval látták el. Mindez a terminológiai nehézségek áthidalására irányuló igényen azzal a ténnyel is magyarázható, hogy a nemzetközi jog normái az irányadó szankciókról nem vagy nem határozottan rendelkeznek.

A két ad hoc törvényszék Statútumaiban található bűncselekmények viszont kifejezett törvényi transzformáció révén képezik a magyar jog részét, ily módon az előző aggály itt nem érvényesül, megmarad azonban a szankciók határozatlanságával, illetve a bűncselekmény tényállási elemeinek hiányával kapcsolatos probléma.⁶¹

Az emberiség elleni bűncselekményeknek a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumában szabályozott tényállásával⁶² kapcsolatban a legalitás elvével, illetve a tényállás hiányos voltával kapcsolatos probléma kevésbé érezhető, illetve a szankciók meghatározásának módja is megfelelőnek mondható.⁶³ A magyar jogba történő kifejezett beépítés jelen állás szerint még hiányzik, ez elvileg elképzelhető a Statútum (illetve a Bűncselekmények Tényállási Elemei) törvényben történő transz-

⁶¹ A Statútumok szerint az alkalmazható szankciók az életfogytig tartó szabadságvesztés, illetve – a generális minimum és maximum meghatározása nélkül – a határozott ideig tartó szabadságvesztés (amelynek kiszabása során a bíróságok a volt Jugoszlávia, illetve Ruanda bíróságainak általános szabadságvesztés-kiszabási gyakorlatát veszik alapul). További jogkövetkezmenyként a bíróság elrendelheti a bűncselekmény útján megszerzett vagyontárgyaknak és anyagi haszonnak a jogos tulajdonosnak történő visszaadását. Az emberiség elleni bűncselekmények tényállása – a legalitás elvére, illetve ezen belül a pontos törvényi meghatározottság követelményére tekintettel – egyértelműen hiányosnak tekinthető, mivel az alapcselekményeknek csupán a listája található meg a Statútumokban, ezek definiálását a Statútumok – nagyvonalúan – a bírói gyakorlatra bízták.

⁶² „A jelen Statútum alkalmazásában az emberiség elleni bűntettek alatt bármelyik következő cselekmény értendő, amelyet a polgári lakosság elleni átfogó vagy módszeres támadás részeként, a támadásról tudva követnek el: (a) szándékos emberölés; (b) kiirtás; (c) rabszolgaságba taszítás; (d) a lakosság kitelepítése vagy erőszakos áttelepítése; (e) bebörtönzés vagy a fizikai szabadság elvonásának más súlyos formája, a nemzetközi jog alapvető rendelkezéseinek megsértésével; (f) kínzás; (g) erőszakos közöszlélés, nemi rabszolgaságban tartás, prostitúcióra kényszerítés, kényszerterhesség, kényszersterilizálás, vagy a nemi erőszak bármely más, hasonlóan súlyos formája; (h) bármely meghatározható csoport vagy közösség üldözése a 3. bekezdésben meghatározott politikai, faji, nemzeti, etnikai, kulturális, vallási, nemi, vagy más, a nemzetközi jog által egyetemesen tiltott egyéb ismérv alapján, a jelen bekezdésben írt bármely cselekménnyel, vagy a Bíróság joghatósága alá tartozó bármely más bűntettel kapcsolatban; (i) személyek erőszakos eltüntetése; (j) az apartheid bűntette; (k) más, hasonló jellegű, szándékosan nagy szenvedést, vagy a testi épség vagy a testi vagy a lelki egészség elleni súlyos sérelmet okozó embertelen cselekmények.” (7. Cikk. 1. pont).

⁶³ A Statútum ugyanis – mint láthattuk – maga is számos alapcselekményt világosan definiál, illetve a Bűncselekmények Tényállási Elemei kifejezetten ezt a célt szolgálják. Az életfogytiglani szabadságvesztés mellett kiszabható határozott ideig tartó szabadságvesztés egy évtől harminc évig terjedhet, és a büntetés kétharmadának, illetve életfogytiglani szabadságvesztés esetén 25 évnek a letöltése után a bíróság mérsékelheti a büntetést.

formációjával, avagy a korábban említetteknek megfelelően a nemzetközi bűncselekményekről szóló magyar törvény kodifikálásával.

Végül további problémaként merülhet fel, hogy az emberiség elleni bűncselekmények tényállásai a különböző nemzetközi jogforrásokban kisebb-nagyobb mértékben eltérő tartalommal jelennek meg. Ennek magyarázata lehet az a tény, hogy egységes nemzetközi büntetőjog nem létezik, illetve egységes nemzetközi büntetőpolitika a mai napig nem alakult ki. A Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumában szabályozott tényállás a korábban említett érvek mellett azért tekinthető irányadónak a magyar jog számára (is), mert nem vitatottan a nemzetközi büntetőjog fejlődésének mai állását tükrözi e bűncselekménnyel kapcsolatban.
